

LES EXCAVACIONS ARQUEOLÒGIQUES AL CASTELL DEL CATLLAR (TARRAGONÈS)

Marta Fontanals, Josep Maria Vergès i Josep Zaragoza

1. INTRODUCCIÓ

El castell del Catllar s'alça en un turó situat al nord-est del nucli urbà del Catllar (Tarragonès), a la riba dreta del riu Gaià, dominant la confluència d'aquest curs fluvial amb el torrent dels Cavallassos.

□ Figura 1:
El castell del
Catllar abans de
la intervenció
arqueològica. Al
davant, el fossat i
el jaciment de l'Era
del Castell excavats
(A. Rifà).

Entre els anys 2003 i 2004 es dugueren a terme excavacions arqueològiques a l'interior del recinte murallat del castell del Catllar. Prèviament, els anys 1996 i 1998 s'havia excavat el fossat i l'any 1997 el poblat protohistòric de l'Era del Castell,¹ ubicat al mateix turó. Una vegada finalitzats aquests treballs arqueològics i amb l'objectiu de recobrar l'espai pel municipi i dotar-lo d'un ús cultural, l'Ajuntament del Catllar emprengué el procés de rehabilitació i posteriorment el de museïtzació de la fortalesa i l'entorn immediat. Avui dia és la seu del Centre d'Interpretació dels Castells del Baix Gaià.

Els treballs arqueològics al castell del Catllar van posar al descobert un seguit de nivells arqueològics i estructures constructives, principalment dels segles XV i XVI, que pertanyien a la planta baixa del castell, destinada a les funcions de transformació dels productes agrícoles i als serveis, tot i que també es recuperaren vestigis anteriors a aquesta època. El present article se centra en l'estudi d'aquestes estructures constructives recuperades que permeten, no només obtenir una visió de l'evolució arquitectònica de la fortalesa, sinó plantejar la hipòtesi que aquesta té un origen anterior al segle XI i confirmar que el poblat fortificat de la primera edat del ferro ocupava la totalitat de la superfície del turó on es troba el castell.

2. EL FOSSAT I EL CASTELL DEL CATLLAR. LES INTERVENCIIONS ARQUEOLÒGIQUES

L'excavació arqueològica de la vall del castell que es trobava completament reblerta va posar de manifest que aquesta havia estat omplerta entre els segles XV i XVII amb un seguit d'abocaments de petita entitat procedents, en la majoria de casos, de deixalles domèstiques i de runes de construcció.

Els abocaments més antics documentats corresponen a la segona meitat del segle XV i estaven formats per sediments d'origen natural procedents de l'erosió de les pròpies parets del fossat i en menor mesura per runa de construcció i residus d'origen domèstic. És probable que la presència d'aquests materials al fossat i, per tant, la manca de cura en tenir aquest element defensiu en condicions estigui relacionada amb l'estat ruïnós en què es trobava la fortificació arran del setge de 1464. Es podria afirmar que en aquest moment el fossat devia haver començat a perdre importància com a element defensiu, sense que es pugui parlar, però, d'una voluntat de tancar-lo.²

Al llarg dels segles XVI i XVII aquesta dinàmica d'abocaments continuà i s'observà, però un canvi important durant el segle XVII amb la disminució dels aportaments d'origen natural i domèstic i un augment de la runa procedent de la construcció. En aquest moment ja hi havia una intencionalitat clara per tancar el fossat, atès que en el segle XVIII ja es trobava completament reblert.³

¹ MOLERA *et al.*, 1998, 1999 i 2007; OTIÑA, 1998.

² LOZANO *et al.*, 2007, p. 439 i 447.

³ LOZANO *et al.*, 2007, p. 439.

□ Figura 2: Procés d'excavació del fossat del Castell del Catllar (J. M. Vergès).

□ Figura 3: El castell del Catllar en un moment avançat de l'excavació arqueològica (M. Fontanals).

A banda de la seqüència cronològica i de les característiques de l'ompliment del fossat, l'excavació també va permetre documentar diferents episodis relacionats amb aquest element defensiu. Així, en la zona de la torre sud-oest del castell i la Quintana es trobaren evidències de la seva utilització com a pedrera. La troballa feta durant les excavacions arqueològiques a l'interior del castell, d'elements constructius realitzats en aquest tipus de pedra, permetria plantejar la hipòtesi que almenys part d'aquest material es destinà al propi castell. També es constata la realització d'obres de reforçament de l'esmentada torre sud-oest i del pany sud de la

muralla mitjançant contraforts i que a mitjan segle XVI se substituï el pont llevadís per un pont d'obra, aspecte que corrobora la pèrdua del valor defensiu de la vall en aquestes cronologies. Uns cent anys més tard, coincidint amb el període de la guerra dels Segadors, es documentà la destrucció del pont, probablement per voladura si jutgem la dispersió de les restes.⁴ Poc temps després, la part del fossat situada sota el pont fou reblerta mitjançant grans abocaments amb l'objectiu d'habilitar un terraplè que permetés l'accés al castell i, per tant, el pont ja no es reféu. La resta del fossat s'anà omplint al llarg del segle XVII fins a la seva colmatació.

Pel que fa als treballs arqueològics a l'interior del recinte murallat del castell, aquests s'iniciaren l'any 2003 amb la realització d'una sèrie de cales de prospecció arqueològica. Seguidament es dugué a terme l'excavació en extensió de la superfície intramurs, completament reblerta de sediment, a causa de la seva conversió a principis del segle XX en un jardí. Les tasques arqueològiques s'estengueren durant més d'un any i es reprengueren puntualment l'any 2008.

En el curs d'aquests treballs, a banda de les troballes relacionades amb la fortificació i que són objecte d'aquest article, es localitzaren un seguit d'estructures i nivells arqueològics pertanyents a la primera edat del ferro i en menor mesura a l'ibèric antic. Aquest fet permetia confirmar que es tractava d'un assentament humà que s'estenia per tota la superfície del turó, essent en la part oest d'aquest on les estructures estaven més ben preservades, ja que no es veieren afectades per la construcció del castell.

En aquest sentit, cal destacar la troballa a l'interior del castell d'un mur de grans dimensions fet amb pedra lligada amb fang al qual se li adossaven radialment les habitacions, que per les seves característiques permetria afirmar que es tractaria d'una muralla que vorejaria perimetralment el poblat⁵ i, per tant, que almenys a l'edat del ferro era un poblat fortificat.

3. EL CASTELL DEL CATLLAR. L'EVOLUCIÓ DE LA FORTALESA

Amb anterioritat al desenvolupament de les excavacions arqueològiques al castell, la major part de les dades conegudes provenien de l'estudi de la documentació que s'havia dut a terme amb motiu de la publicació d'una monografia sobre la història del Catllar.⁶ Amb la intervenció arqueològica es posaren al descobert un conjunt d'estructures constructives, nivells arqueològics i materials associats i s'ha pogut complementar i completar la informació coneguda sobre la fortalesa, podent establir, per les cronologies més antigues i en alguns casos com hipòtesi, quina seria l'evolució arquitectònica i funcional del castell del Catllar durant els seus mil anys d'història.

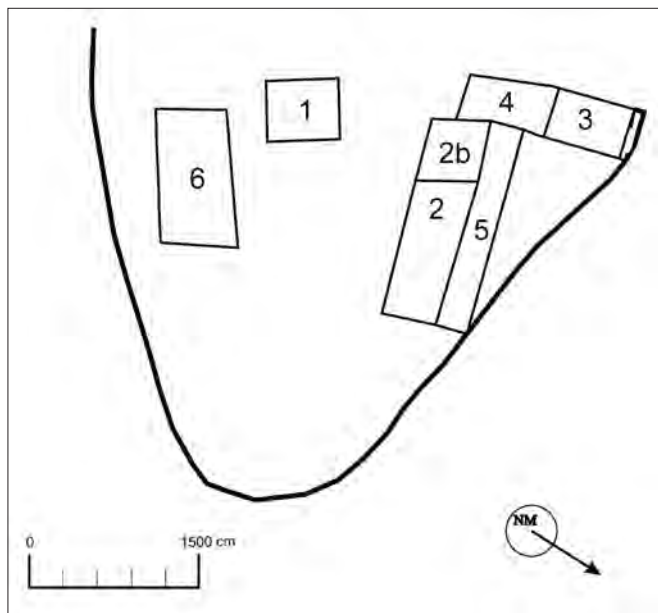
⁴ LOZANO *et al.*, 2007, p. 448.

⁵ FONTANALS *et al.*, 2006, p. 282.

⁶ Es tracta del llibre i apèndix documental (FUENTES I GASSÓ, 1998).

3.1. EL NAIXEMENT DE LA FORTIFICACIÓ I ELS PRIMERS TEMPS. SEGLES X-XII

□ Figura 4: Esquema de les estructures constructives que formaven el castell del Catllar en els segles XI i XII i la seva organització. El perímetre negre correspon al del turó (J. Zaragoza).

La referència documental més antiga del castell del Catllar data de l'any 1186, on s'hi fa esment com a «castillo».⁷ Tradicionalment, però, el naixement de la fortalesa s'ha emmarcat entre els segles XI i XII, quan al llarg del riu Gaià s'establiren un seguit de fortificacions per defensar l'avanç de la frontera dels comtats catalans sobre territori de l'Al-Andalus. Segons Bolós aquest procés es fonamentà en la creació de castells i adjudicació de terres jurisdiccionals que comportà la divisió del territori en castells termenats.⁸

Les excavacions arqueològiques, però, van posar de manifest que amb anterioritat a aquesta data, molt probablement al segle X, el turó ja era un enclavament fortificat. Aquesta hipòtesi es basa en la troballa de dues construccions: el basament d'una torre de planta quadrada (Figura 4 – número 1) i els vestigis d'una edificació feta de tàpia (Figura 4 – números 2 i 2b). En el primer cas, s'exhumaren les restes d'unes parets construïdes amb pedra lligada amb morter de calç i arena que configuraven una estructura de planta de tendència quadrangular, identificable amb la base d'una torre d'un perímetre extern de 660 x 540 cm i intern de 290 x 240 cm. Pel que fa a la construcció feta en tàpia, es documentaren, incorporades en murs construïts en els segles XV i XVI, fragments de parets que conservaven el basament fet de pedra i morter de calç i arena i part de la tàpia superior. A partir d'aquestes restes i de

⁷ FUENTES I GASSÓ, 1998, p. 491.

⁸ BOLÓS, 1987, p. 115.

les empremtes que aquesta construcció deixà en un edifici aixecat posteriorment, s'ha pogut establir que es tractaria de dues construccions aparionades: una de planta rectangular (Figura 4 – número 2) i una altra de planta quadrangular que podria respondre a una morfologia de torre (Figura 4 – número 2b).

Malauradament, la destrucció dels nivells arqueològics que hi devia haver associats a aquestes edificacions, com a conseqüència de les importants modificacions a què fou sotmesa aquesta zona del castell en els segles posteriors i, per tant, la inexistència de material arqueològic associat, impedeix que es pugui disposar d'una datació relativa de les estructures. És per aquest motiu que tots els supòsits que es poden formular sobre la cronologia d'aquestes estructures, s'han de basar en les dades que es desprenen de l'estudi de la morfologia de les edificacions i les tècniques constructives que s'empraren en ambdós casos.

Pel que fa a la torre de pedra, si bé el mètode constructiu no ens aporta cap dada d'excepció, el fet que tingui una morfologia quadrangular permet plantejar la hipòtesi d'un possible origen anterior al segle XI. Aquest supòsit es basa en els estudis que apunten al fet que en el segle X i principis del segle XI es tendeixen a construir fortificacions amb els angles arrodonits, essent en aquest moment quan es documenten les primeres torres circulars.⁹ Aquest argument pren consistència a la zona del Baix Gaià, on les torres conegudes que s'alcen en el curs baix del riu al llarg del segle XI i principis del XII són de planta circular, com és el cas de la torre de l'Alzineta a Ardenya, la torre d'en Guiu i la Guardiola al Catllar o la de Sant Simplicí a Tamarit.¹⁰ Així mateix, la construcció de torres quadrades es documenta, o bé a partir del segle XII, i en el cas del castell del Catllar ja existeix una torre d'aquesta època, o bé amb anterioritat, al segle X, com és el cas d'algunes de les torres que formaven part de la marca del comtat d'Urgell.¹¹

Pel que fa a l'edificació de tàpia, si bé es tracta d'una tècnica constructiva difícil d'assignar a un període concret a causa de la seva utilització reiterada al llarg dels segles, en el cas del castell del Catllar s'ha pogut constatar que les tapieres es construïren seguint la mateixa tècnica i mètrica que s'utilitzava en les edificacions de tàpia d'època musulmana.¹² Aquest fet permetria suposar, o bé que aquesta construcció s'alçà quan aquest territori es trobava sota domini musulmà, o bé que es tractaria d'una pervivència d'aquesta tècnica constructiva.

L'existència d'aquestes construccions que, com s'acaba d'exposar, probablement són anteriors a l'establiment de l'estructura defensiva del Baix Gaià, constituiria un argument que reforçaria les tesis que advoquen per una vigència més o menys intermitent del poblament en el territori abans i durant el procés de conquesta fet, per tant, extrapolable també a les terres del Baix Gaià.

⁹ BOLÓS, 2001, p. 120.

¹⁰ VERGÈS i ZARAGOZA, 1998, p. 44-45.

¹¹ BOLÓS, 2001, p. 120.

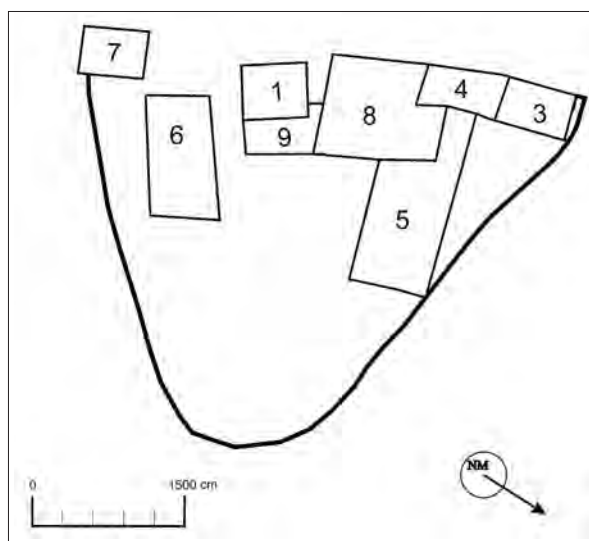
¹² VALLVÉ, 1976, p. 344.

Com s'ha esmentat, al segle XII es construiria la torre de planta de tendència rectangular (Figura 4 – número 3), avui dia conservada íntegrament, que es troba a l'esquerra de la façana principal del castell i que es coneix com a *torre nord*. A aquesta construcció, en un primer moment exempta i amb la porta d'accés situada a la façana sud i protegida per un matacà, al llarg del segle XII se li adossà un edifici de planta rectangular (Figura 4 – número 4), que igualment ha perdurat fins a l'actualitat. Probablement és en aquest mateix segle quan es refà i s'amplià l'edificació primigènica feta de tàpia (Figura 4 – número 5), utilitzant ara però la pedra lligada amb morter de calç i arena. La morfologia que dibuixen les restes de les parets d'aquesta construcció semblaria indicar que les reformes respondrien a l'habilitació d'una construcció similar a un casal.

També a aquesta època atribuïm, tot i que hipotèticament, els vestigis d'unes parets de pedra i calç situades al sud de les edificacions existents, i que configurarien un edifici de morfologia similar al descrit en el paràgraf anterior (Figura 4 – número 6). D'altra banda, la localització d'una sèrie de forats de pal alineats entre el fossat i l'anomenada torre nord faria pensar en la possible existència d'una estacada en aquest indret, que reforçaria el caràcter defensiu d'aquestes edificacions. En aquest sentit, no es pot descartar que en aquest mateix moment s'hagués aprofitat la muralla de l'edat del ferro per completar la protecció del turó, especialment a la meitat est, ja que en aquesta cronologia presentava un bon estat de conservació.¹³

3.2. LA CONSOLIDACIÓ DE LA FORTALESA. SEGLES XIII I XIV

□ Figura 5: Esquema de les estructures constructives que formaven el castell del Catllar als segles XIII i XIV i la seva organització. El perímetre negre correspon al del turó (J. Zaragoza).

¹³ Aquesta dada es basa en el fet que més endavant, al segle XIII, per a la construcció d'una muralla de tàpia aprofiten trams d'aquest mur de l'edat del ferro.

Si bé en la documentació conservada no es troba cap dada que faci referència a aspectes arquitectònics del castell, pels vestigis exhumats se sap que entre els segles XIII i XIV al castell s'hi construeix una nova torre i es dota d'un nou perímetre murallat, a l'interior del qual s'hi construeixen almenys dos edificis nous.

La torre s'ubica en paral·lel a la torre ja existent a l'extrem sud del turó (Figura 5 – número 7). Conservada íntegrament, presenta unes característiques similars a l'altra torre, amb la mateixa alçada però amb una planta quadrangular de dimensions lleugerament menors. Molt propera a aquesta torre i annexada a la primera torre existent a la fortalesa, s'aixecà una construcció en pedra (Figura 5 – número 9) de la qual només es conserven part de les parets integrades en construccions dels segles XVI i XVII i de la que en desconeixem la funció. Aquestes edificacions i les situades més al nord queden unides amb l'habilitació d'un nou edifici (Figura 5 – número 8). Tot i que avui dia només se'n conserva el tram de paret que formava part de la façana principal del castell amb les impostes dels arcs que sostenien la volta i restes de parets incorporades en d'altres més modernes, per les seves característiques podríem apuntar que probablement es tracta d'una edificació amb una aparença similar a la d'una gran sala gòtica.

Al llarg del segle XIII, el conjunt d'edificacions que constituïen el castell del Catllar es protegiren amb una nova muralla, en aquest cas feta de tàpia. Si bé no es conserva íntegrament, durant les excavacions arqueològiques se'n localitzaren diferents trams al llarg del perímetre del turó, motiu pel qual se sap que el recorreria completament fins enllaçar amb les torres i tancar la façana principal. Per a la construcció d'aquest mur aprofiten els trams més ben conservats de la muralla de la primera edat del ferro, que es trobaven bàsicament a la part nord i nord-est del turó. Així mateix, un document de 1352 permet afirmar que en aquesta fase el castell ja disposava de fossat.¹⁴ No es pot descartar, però, que aquest element defensiu ja existís amb anterioritat a aquesta data, però malauradament no es disposa de cap evidència per contrastar aquesta dada.

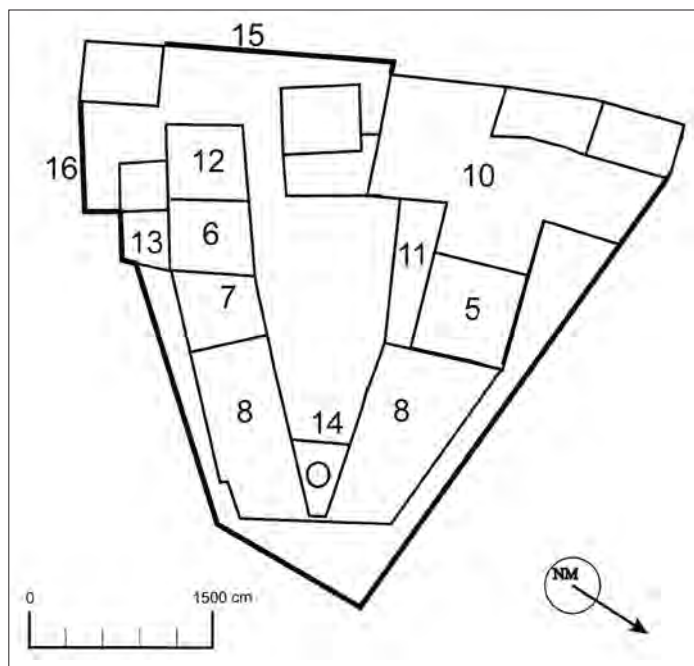
3.3. L'ENGRANDIMENT I LA CONVERSIÓ EN RESIDÈNCIA SENYORIAL. ELS SEGLES XV I XVI

Les excavacions arqueològiques posaren de relleu que a mitjan segle XV les dependències del castell ja s'estructuraven al voltant d'un pati central. Aquest engrandiment es va produir probablement al llarg del segle XIV i principis del XV, i consistia en un procés gradual en el qual s'annexaven dependències a les construccions ja existents, en sentit oest i fins a l'extrem del turó, i configuraven una àrea central sense edificar que funcionaria com un pati que donaria pas a aquestes dependències i des del que s'accediria al pis superior, on es trobarien les estances destinades a l'hàbitat del senyor (Figura 3). En aquesta planta residencial, tot i que arqueològicament gairebé no en queda cap vestigi, es té notícia de la seva existència per la documentació conservada, on hi consta que almenys hi devia haver les cambres del

¹⁴ FUENTES I GASSÓ, 1998, p. 47.

□ Figura 6: Esquema de les estructures constructives que formaven el castell del Catllar als segles XV i XVI i la seva organització. El perímetre negre correspon al recorregut de la muralla (J. Zaragoza).

senyor.¹⁵ En canvi, la recuperació de les parets i paviments corresponents a les dependències que formaven la planta baixa del castell no només ha permès conèixer com s'organitzaven, sinó deduir que bàsicament es destinarien a funcions de caire agrícola i de serveis: corrals i estables, coberts, sitges per a l'emmagatzematge de cereals, etc.

L'excavació arqueològica ha permès constatar també que en paral·lel a aquest creixement es produeix una modificació de les construccions ja existents i que bàsicament consisteix en la compartimentació dels espais (Figura 6 – números 5 i 6).

Per l'anàlisi de la documentació se sap que durant la segona meitat del segle XV i a conseqüència de la Guerra Civil catalana el castell es deteriorà greument.¹⁶ Tant és així, que en els documents de finals del segle XV s'hi fa referència com un castell enderrocat i impossible d'habitar-hi. És també a través dels manuscrits que se sap que el castell es mantindria en aquest estat fins a principis del segle XVI, quan s'hi durien a terme importants obres de reconstrucció. El resultat d'aquestes reformes, pel que fa a la planta baixa de la fortificació, es constataren arqueològicament i mostraren que en general es mantingué la mateixa estructura

¹⁵ «Dalmau de Queralt y féu dues cambres en dit castell, per ell y a sa muller» «són dues cambres, ço es, cambra y recambra, que dit Don Dalmau hi féu. E les quals s.i. entra per un corredor». Vegeu FUENTES I GASSÓ, 1998, p. 491.

¹⁶ FUENTES I GASSÓ, 1998, p. 491.

que al segle XV, produint-se però algunes modificacions. Així, les construccions a l'interior del castell continuen articulant-se al voltant del pati que manté unes dimensions molt similars i on s'excavà un pou a l'extrem oest (Figura 6 – número 14).¹⁷ Les mides i característiques d'aquestes dependències tampoc no varien substancialment, i es produeixen únicament algunes reformes relacionades, molt probablement, amb canvis en la funcionalitat dels àmbits, com seria el cas dels àmbits número 12 i 13 (Figura 6), transformats en molí d'oli i forn de pa respectivament. On es produïren les modificacions més notables fou a l'àrea nord-est del castell ja que s'habilità un gran celler amb diversos espais destinats tant a la transformació com a l'emmagatzematge del vi (Figura 6 – número 10), que implicà una redistribució dels espais existents en aquesta àrea; i també, ja a finals del segle XVI a la part sud-est del castell, que es refà per construir-hi unes estances de dimensions considerables que en la documentació figuren com als estudis nous.¹⁸

A més, a través de la documentació es té constància que és en aquesta època quan es refà completament la malmesa segona planta del castell, destinant-la igualment a l'habitatge noble i a les funcions relacionades: cuina, rebost, sala noble, capella o cambres pels mossos entre altres¹⁹ i que la fortalesa tenia també una tercera planta, designada com les golfes.²⁰

Entre els segles XIV i la primera meitat del segle XV es produí un canvi important en l'aspecte defensiu del castell en ser substituïda la muralla de tàpia per una de pedra (Figura 6). Es tractà d'un procés gradual, ja que arqueològicament s'ha documentat que la construcció de la nova muralla es féu d'oest cap a est partint de l'anomenada torre nord i finalitzant a la sud. Dins d'aquest procés, però, és molt probable que el tram corresponent a la façana principal fos el primer on se substituí la tàpia per la pedra. De l'única part de la muralla conservada íntegrament en alçada se'n desprèn que a més de les espitlleres estava coronada amb merlets amb portelles i tenia el corresponent pas de ronda. Amb les reformes fetes en el segle XVI la part superior de la muralla es transformà completament i aquest mur passà de tenir una aparença eminentment defensiva a conformar les parets d'una residència senyorial fortificada.

També relacionada amb la defensa del castell hi trobem la substitució del pont llevadís, que a través de la documentació se sap que hi havia al segle XV,²¹ per un pont fix d'obra durant la primera meitat del segle XVI (Figura 4 – número 15) i l'habilitació en aquesta mateixa època d'un altre portal d'accés al castell, en aquest cas a la façana sud (Figura 6 – número 16), amb

¹⁷ El material ceràmic trobat a l'interior evidencia que en el segle XVII deixà d'utilitzar-se, probablement perquè s'assecà.

¹⁸ FUENTES I GASSÓ, 1998, p. 499.

¹⁹ Una sèrie d'inventaris dels béns del senyor del Castell, Guerau II de Queralt, fets a la seva mort l'any 1534 han proporcionat una descripció molt acurada del castell on s'esmenten i es relacionen totes les dependències de les tres plantes, així com la seva distribució.

²⁰ FUENTES I GASSÓ, 1998, p. 492-493.

²¹ FUENTES I GASSÓ, 1998, p. 495.

l'objectiu de facilitar l'entrada a la fortalesa des de la vila. Actualment, es poden veure els vestigis d'aquesta porta a la muralla, així com a l'interior del castell.

3.4. EL DETERIORAMENT. SEGLE XVII EN ENDAVANT

A partir de finals del segle XVI en endavant l'estructura constructiva de la fortificació es manté amb poques variacions. Arqueològicament, s'hi documenten algunes reformes, principalment al segle XVII i principis del XVIII, consistents en modificacions en els accessos a les dependències, reparacions dels sòls de circulació o canvis en les dimensions d'algunes estances.

Aquesta situació implicà un deteriorament gradual de la fortalesa. Segons ens diu la documentació, al segle XIX es trobava molt malmesa.²² De fet, a mitjan segle XIX, en el context de l'abolició dels drets senyoriais, el castell és venut i se'l descriu com una casa inhabitable i completament derruïda.²³

En la documentació escrita conservada es poden entreveure algunes de les raons del deteriorament del castell. Entre aquestes, les més determinants raurien en les conseqüències del setge que patí durant la guerra dels Segadors. L'excavació del fossat va permetre constatar la destrucció del pont d'obra i que una vegada passat el conflicte ja no es refà. Tot i que la documentació palesa que a causa dels desperfectes ocasionats per la guerra es feren obres en la fortalesa,²⁴ també reflecteix que aquestes foren mínimes.

Això enllaça i també s'explica per un altre dels motius principals de la deterioració que patí la fortalesa: es tracta del fet que els seus senyors deixaren de fer-la servir com a residència, i va passar a ser-ho únicament de l'arrendatari i el majordom, i s'utilitza preferentment com a magatzem i factoria de les rendes agrícoles senyoriais, funció aquesta darrera que juntament amb la de presó comtal es perllongà fins a mitjan segle XIX quan s'extingí el règim senyorial.

Tot i el canvi de propietari esmentat anteriorment, la sort del castell no varià i a principis del segle XX s'enderrocaren totes les estructures de l'interior del recinte murallat i es cobriren de terra per habilitar-hi un jardí. Amb el temps s'abandonà a la vegada que les torres i la muralla s'anaven degradant.

L'any 2002 el municipi aconseguí la propietat de la fortificació, endegant el projecte de recuperació del castell que contemplava, d'una banda, la ja esmentada excavació arqueològica amb la recuperació i consolidació de les estructures constructives i, de l'altra, l'adequació per a la museïtzació. Actualment, és la seu del Centre d'Interpretació dels Castells del Baix Gaià.

²² FUENTES I GASSÓ, 1998, p. 503.

²³ FUENTES I GASSÓ, 1998, p. 504.

²⁴ FUENTES I GASSÓ, 1998, p. 501.

□ Figura 7: El castell del Catllar avui dia rehabilitat com a Centre d'Interpretació dels Castells del Baix Gaià.

3. BIBLIOGRAFIA

- BOLÓS, J. (1987) «Fortificaciones frontereras situadas entre els rius Anoia i Gaià. L'estructuració d'un territori al segle al segle X». II Congreso de Arqueología Medieval Española. Vol. II. Madrid, p. 113-122.
- . (2001). «Fortificaciones y organización del territorio de la "marca" o frontera catalana durante los siglos IX-XII». Dins de HUERTA. P. L. (coord.). «La fortificación medieval en la península Ibérica». *Actas del IV curso de Arqueología Medieval celebrat al Centro de Estudios del Románico entre els dies 21 i 26 de setembre de 1992*. Fundación Santa María la Real. Aguilar de Campoo, p. 101-123.
- FONTANALS, M.; OTIÑA, P.; VERGÈS, J. M. (2007). «El poblado protohistórico de l'Era del Castell (el Catllar, Tarragonès)». *Arqueomediterrània. De les comunitats locals als estats arcaics: la formació de les societats complexes a la costa del Mediterrani occidental*, vol. 9. Actes de la III Reunió Internacional d'Arqueologia de Calafell (Calafell, 25 al 27 de novembre de 2004). Publicacions i Edicions de la Universitat de Barcelona. p. 281- 287.
- FUENTES I GASSÓ, M. M. (1998). *El castell, vila i terme del Catllar. Segles XII-XVIII*. Ajuntament del Catllar.

- LOZANO, M.; VERGÈS, J. M.; ZARAGOZA, J.; MEDICI, T.; MIR, H. (2007). «El fossat del castell del Catllar». *Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Tarragona. Anys 1993-1999. Prehistòria, protobistòria i època medieval*. Direcció General del Patrimoni Cultural de la Generalitat de Catalunya. Departament de Cultura i Mitjans de Comunicació. Generalitat de Catalunya. p. 435-449.
- MOLERA, S.; OLLÉ, A.; OTIÑA, P.; VERGÈS, J. M.; ZARAGOZA, J. (1998). «L'Era del Castell, un assentament de la primera edat del Ferro al Camp de Tarragona». *Tribuna d'Arqueologia 1997-1998*. Departament de Cultura i Mitjans de Comunicació. Generalitat de Catalunya. Barcelona. p. 7-17.
- . (1999). «Primeros resultados de la excavación del poblado protohistórico de l'Era del Castell (el Catllar, Tarragona)». *Actas del XXIV Congreso Nacional de Arqueología*. Cartagena, 1997.
- . (2007). «L'assentament protohistòric de l'Era del Castell». *Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Tarragona. Anys 1993-1999. Prehistòria, protobistòria i època medieval*. Direcció General del Patrimoni Cultural de la Generalitat de Catalunya. Departament de Cultura i Mitjans de Comunicació. Generalitat de Catalunya. p. 133-148.
- OTIÑA, P. (1998). «Els ibers al Camp de Tarragona». *Kesse*, 26. Tarragona. p. 8-13.
- VALLVÉ, J. (1976) «Notas de metrología hispano-árabe: el codo en la España musulmana». *Revista de la Escuela de Estudios Árabes de Madrid y Granada*, vol. 41, 2. p. 339-354.
- ZARAGOZA, J. i VERGÈS, J. M. «Quan el Catllar no hi era». Dins de FUENTES, M. M. (1998). *El castell, vila i terme del Catllar. Segles XII-XVIII*. Ajuntament del Catllar.